

Monument a pieta. Abstraktná kategória, alebo faktická súčasť života a prostredia?

Monument a pietu možno označiť za výrazy s blízky významom. Oba automaticky asociujú pamäť, pamiatku, úctu, pocity spojené so spomienkami. Ak sa monument v prvej rovine spája s nejakým grandióznym, a teda prinajmenej expresívnym stavebným dielom, pieta sa viaže k efemérnemu, duchovne a citovo zaujatému adjektívu, v zmysle latinského *pietas*.

Pri pietu uvažujeme v podstate o ľudských cnostiach, ako je spravodlivosť, poctivosť, cit, súcit, mravnosť, zbožnosť, oddanosť, úctivosť, vlastenectvo – spájané s láskyplnou, vďačnou spomienkou (*mnéme*) či milosrdenstvom.

Pieta predstavuje v celých kultúrnych dejinách permanentný subtílny prejav a len osobitosti jednotlivých kultúr jej pridávajú alebo uberajú výrazovosť či obraznosť, spájanú takmer vždy so smrťou. Takáto obraznosť sa, samozrejme, premietala do priestorových predstáv v prírodnom i urbánnom prostredí, do výtvarného a dramatického umenia, literatúry, poézie, a obzvlášť do staviteľstva. Biblické texty a kresťanstvo významy monumentu a piety vykuľtivali do tradičných podôb, ktoré sa prijali ako kultúrne vzory.

Ak je pieta v európskej kultúre silným, obsahovo jasným expresívnym výrazom, nie je to tak s obsahom pojmu monument. Možno ho odvodiť z gréčtiny, rovnako má korene v latinskom *monere* – pripomínať. Z neho vychádza *monumentum* s množstvom významov, ako pomník, socha, pamätná budova, znak, dôkaz, pamiatka, dokument, resp. hrob a hrobka. Pre architektonickú typológiu je azda monument vďačným odrazovým mostíkom ku klasifikácii stavby ako diela v priestore, a zároveň ako diela obsahujúceho priestor, na rozdiel od objektu sochy, ktorá priestor obsadzuje. Monument ako priestor tak nadobúda ďalšie dimenzie významov. Zrejme je blízko priestoru – miestu naplnenému pietou, a vtedy je vlastne irelevantné, či je nejaká socha či stavba jeho nejakým sprievodným artefaktom.

Komorná, skôr osobná, citovo zaujatá pieta, premietnutá do kontextu monumentu je naraz akoby zverejnená, odhalená, a všetkým, i tým, ktorí nedisponujú schopnosťou zaujať pietnosť, je ako *monstrare in mnéme* – ostentatívne poukazujúca na pripamätanie si, vizualizovanie a obraznosť vôbec.

Architektúra chápaná ako *arché-tekton*, t. j. prvotné, akési prastaré budovanie, má vo svojich archetypálnych formách uložené oba tieto fenomény – *tekton* v monumente a *arché* v pietu. Ak bol hrob či hrobka jednou z najstarších stavebných formácií, niet pochyb o tom, že vystavaný priestor na uloženie mŕtveho bol motivovaný vážnosťou a úctou, a zároveň hmotou, ktorá hrob uzatvorila (kamenná doska, navršená mohyla, architektúra pyramídy, klenby, či baldachýnu, *castrum doloris* a pod.), poukazovala „na pamiatku“ a spomienku pozostalým, a zároveň na milosrdné (vertikálne) sprostredkovanie stretnutia duše mŕtveho s Bohom.

Pieta v architektúre predstavuje v zásade podobné sprostredkovanie úcty smerom do vnútra ľudského rodu (obce, mesta), a zároveň exhibicionistické a názorné poukázanie na to, že veľká, silná a hlboká úcta je ideou, morálnym vzorom, ktorý je schopný iniciovať aj uctievanie širším okolím. Sila piety sa ale nemusí viazať na konkrétnu osobnosť či udalosť, rovnako sa vzťahuje k symbolickým hodnotám (ako je vlasť, kraj, mesto, prírodný priestor), ako aj najrôznejším fyzickým a duchovným hodnotám, k ikonickým dielam (najčastejší ikonografický typ je Matka s mŕtvym Kristom – Pieta v kontexte Ukrižovania). Ak je pieta súkromnou, intímnu a nezdeliteľnou záležitosťou, jej umelecký a architektonický prepis je vždy programovo zverejňujúci, a v konečnom dôsledku popularizujúci, čo je napokon častým poslaním umeleckého diela. V architektúre je zverejnenie „kódu“ pietnosti prostredníctvom jej monumentalizácie len prvou a najjednoduchšou rovinou prezentácie tohto obsahu. Vzhľadom na predpojatost existenciálneho priestoru, ktorý architektúra musí sprostredkovať, je kontext s pietnosťou pre ňu výzvou. Stavba vtedy dostane excelentnú úlohu filozofického vyjadrenia východísk samotných princípov *arché-tekton* a jej tvorca získa „konkurenčnú“ pozíciu voči prvému architektovi – Bohu a musí pokorne akceptovať duchovnú nadradenosť stavebného diela nad jeho profanizačnými aspektmi.

Fenomén piety kulminoval v 19. storočí, keď boli v architektúre vytvorené prototypy funebrálnej pietnosti a stavebné diela preberali tvary a formy rôznych komemoriálnych gest a využívali fragmenty, kamenné štruktúry alebo asociatívne poukazy na symboly ne-

konečnosti, ohňa a skeletov, rôzne *memento mori*. Až moderna 20. storočia vypracovala nové postupy stvárnenia piety v architektúre aj abstraktne, nesymbolicky, neikonograficky, v duchu iného – „modernistického“ chápania smrti po katastrofických, a do tých čias nezažitých vojnových a revolučných skúsenostiach.

S pojmi monument a pieta pracovali aj utopistickí socialisti, hotovou teorémou monumentalizácie v architektúre agilne narábali „hýbatelia pokroku“ na Východe i Západe. Reflexie monumentálnosti v architektúre neboli ani v našich krajinách náhodné a v období po 2. svetovej vojne rozhodne neboli jednoznačné. Monumentálnosťou s významom veľkosti, a zároveň „pamätností“, v ktorej bola obsiahnutá aj pieta, sa usilovali vysvetliť vlastné ideové pozície, a zároveň sa kriticky distancovať od propagátorských monumentalít v totalitných režimoch, v ktorých pieta, avšak iba v zmysle latinskej profánnej „úcty“ (nie zbožnosti), prislúchala takmer výhradne vzťahu k vlasti, politickej formácii (strane) či národným a dobovým dejateľom.

Monumentálnosť architektonického diela tradične prisudzovaná komemoratívности historicky a duchovne silných objektov sa môže ale morálne zvrhnúť na monumentálnosť vyprázdnenú a bez humánnych obsahov, ako je to zrejme v totalitných konceptoch.

Z uvedeného vyplývajú isté precedensy v súčasnom chápaní monumentu a piety. Architektonické monumenty sa fyzicky prezentujú najmä *veľkosťou*. Táto fyzická vlastnosť nadobúda rôznymi súvislosťami (napr. ekonomickými, politickými) a architektonickými zadaniami dôležitosť, ale len v zanedbateľnej miere v nej figuruje aspekt úcty, spravodlivosti či zbožnosti. Pietou motivované monumenty patria skôr do kategórie megalomanských projektov a v konečnom dôsledku komornú a úprimnú pietu vlastne popierajú. Ak uvážime, že veľkoleposť mení význam javov, ktoré monument sprostredkúva, môže implikovať rôzne úrovně skutočnosti.

Monument a pieta obsahujú aj akési krajné *topologické póly*, okraje, body ohraničujúce koniec a začiatok. Monument vzniká vzápätí po udalosti, ktorú má perspektívne sprítomňovať. Je zvláštne, že jeho finalita – pamiatka na nejaký „koniec“ je od počiatku v očakávaní výsledku. Ak monument zverejňuje pietu, v procese vzniku ju teda predchádza. Ak sa za monumentom skrýva komemoratívne určenie a ak ho chápeme v zmysle pamätníka, pomníka a pod., stojí tiež, obrazne i fakticky, v samom závere stavebných typov, na konci radu architektúr sprevádzajúcich človeka životom. Je stavbou, ktorá je buď ešte v kontakte síce s fyzickou, avšak už bezduchou schránkou človeka, alebo „pripamätúva“ nejakú rovnako hraničnú, uzatvárajúcu situáciu.

Napokon monument a pieta disponujú *významami času*. Pamiatka a spomienka sú sémantickým obsahom oboch pojmov, avšak kým pamäť piety je fatálna (*ex post mortem*) a aktivizujúca, monument je pasívnym, statickým, ko-memoratívnym objektom. V minulosti patril takmer výhradne kultom, rituálom, náboženstvu a sprostredkovaniu božského s pozemským či fyzickým s duchovným.

Architektúra sa v prípade monumentu stáva viac časovým, ako priestorovým dielom. Čas je jej najvýznamnejší faktor, je len jeden a nemenný, zastavený a trvalý, večný. Monument teda zastavuje a konzervuje čas a je časovým mementom, kým pieta časovosťou vlastne nedisponuje. Buď je prítomná, alebo absentuje, zrejme ju možno príležitostne aktualizovať, oživovať, ale aj zabúdať a stratiť.
(Redakčne krátené.)

Doc. PhDr. Jarmila Bencová, PhD., Ústav ekologickej a experimentálnej architektúry, Fakulta architektúry Slovenskej technickej univerzity, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava, bencova@stuba.sk

Pieta ...neobvyklým príbehom sú kolínske Stolpersteine, pietnym miestom sa stáva dlažba, celá vydláždená časť mesta. Pieta, úcta je účinnejšia ako veľkolepý pamätník. Bronzové dlažbové kocky s menami a dátumami odvečenia, úmrtia, prípadne návratu sú vložené do štruktúry kamenných kociek. Upútajú farbou, leskom, automaticky nútia človeka predkloniť sa, čítať, vzdať úctu. Celkom potichu, nedramaticky, medzi množstvom iných ľudí. Foto: R. Špaček

